

Наталія Генсіцька-Антонюк

**ГЕНДЕРНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ
ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ
(1991–2012 рр.)**

У статті представлено аналіз різноманітних періодизацій підручникотворення у контексті гендерної освітньої політики української держави (Є. Красняков, Т. Дороніна, Я. Кодлюк), здійснено характеристику кожного з виокремлених етапів підручникотворчого процесу у галузі освіти України, а саме: перехідний (початок 90-х – 1995); період розробки державних стандартів загальної середньої освіти (1996–1999); стан підручникотворення у період запровадження Державного стандарту початкової загальної освіти.

Ключові слова: гендерна освіта, державна освітня політика, підручникотворення.

Розвиток системи вітчизняної народної освіти й виховання наприкінці ХХ століття був детермінований кардинальними політичними й соціальними змінами, що зумовили масштабні перетворення й у сфері освіти й виховання.

Освіта і виховання, педагогічна наука, що є невід’ємною частиною загального культурного, державного, політичного розвитку суспільства, містили у собі всі основні риси та протиріччя, властиві тогочасному устрою. У освіті знаходили висвітлення як ідеали і цінності цього історичного моменту, так і його проблеми, визначалися шляхи й способи вирішення важливих питань епохи. До них, зокрема, належать і питання гендерної соціалізації особистості, гендерної ідентифікації, гендерної стереотипізації тощо.

Державну політику в галузі освіти досліджували Є. Красняков [9], Е. Днепров [2]; впровадження гендерної освіти в навчальних закладах України представлена у працях Т. Дороніної [3], К. Дзюбак [1]; підручникотворчий процес у галузі освіти України в умовах державної незалежності досліджувала Я. Кодлюк [7].

Предметом дослідження є освітні процеси в Україні як передумова активізації розвитку підручників.

Основне завдання статті полягає у дослідженні впровадження гендерної освіти в навчальних закладах України (1991–2012 рр.) і її відображення в шкільних підручниках.

Цикл життя школи, як правило, відповідає циклу життя суспільства. І наприкінці ХХ ст., інколи відстаючи, інколи випереджаючи, школа разом із суспільством увійшла в смугу радикальних політичних і соціально-економічних змін [2, с. 22].

Як стверджує головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти Є. Красняков, «державна політика в галузі освіти – це складова частина (підсистема) загальнодержавної політики, що включає сукупність певної системи цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою, спрямованих на організацію науково-методичного та впроваджувального супроводу стратегій розвитку системи освіти» [9].

Виходячи із зазначеного вище, Є. Красняков виділяє такі етапи розвитку державної політики в галузі освіти України: (*травень 1991 р. – березень 1996 р.*) – ухвалення Закону Української РСР «Про освіту» та затвердження державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття); (*березень 1996 р. – грудень 1998 р.*) – удосконалення базового законодавства про освіту, ухвалення Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту», який за своєю суттю, змістом і напрямками став фактично новою редакцією Закону «Про освіту»; (*грудень 1998 р. – січень 2002 р.*) – прийняття законів прямої дії, що визначають стратегію розвитку національної освіти, закріплюють її нормативи, вимоги, стандарти, законодавчо регулюють відносини всіх структурних підрозділів освіти; (*січень 2002 р. – жовтень 2002 р.*) – утілення в життя окремих положень законів прямої дії шляхом формування нормативно-правової бази галузі освіти; розробка стратегічного документа щодо розвитку освіти, підготовка до затвердження цільових державних програм; (*жовтень 2002 р. – липень 2010 р.*) – затвердження стратегічного плану дій – Національної доктрини розвитку освіти, формування відповідної нормативно-правової бази, спрямованої на її реалізацію; (*липень 2010 р. – жовтень 2011 р.*) – забезпечення поліпшення функціонування та інноваційного розвитку освіти, підвищення її якості та доступності, коригування завдань та заходів відповідно до сучасних потреб (запровадження 11-річного терміну навчання в загальноосвітніх навчальних закладах та обов'язкової дошкільної освіти дітей 5-річного віку), інтеграція до європейського освітнього простору; (*жовтень 2011 р. – до цього часу*) – ухвалення Національної стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 рр., визначення основних напрямів дальшого розвитку системи освіти [9, с. 22–23].

У свою чергу, Т. Дороніна (2012) запропонувала таку періодизацію впровадження гендерної освіти в навчальних закладах України досліджуваного періоду: *підготовчий* – 90-ті рр. ХХ ст. – час докорінних змін суспільного функціонування, пов'язаних з державною перебудовою, здобуттям Україною незалежності, становленням якісно нової системи освіти, розробкою й запровадженням Державного стандарту середньої та вищої освіти в нових соціальних умовах; *інституалізаційний* (*кінець 90-х рр. ХХ ст. – 2005 р.*) – період поступового впровадження гендерних ідей до вітчизняної освіти, цей процес значною мірою активізувався та одержав підтримку переважно міжнародних громадських організацій уже на початку 2000 р.; *апробаційний* (*із 2005 р. дотепер*) – із 2005 р. після

ухвалення Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків в Україні» завдяки наказам та розпорядженням МОН України за підтримки низки проектів Програми розвитку ООН відбувається широке впровадження ідей гендерної теорії в діяльність загальноосвітніх навчальних закладів [3].

Українська вчена Я. Кодлюк «підручникотворчий процес у галузі освіти України в умовах державної незалежності» поділяє на три підетапи: *перехідний (початок 90-х – 1995); період розробки державних стандартів загальної середньої освіти (1996–1999); стан підручникотворення у період запровадження Державного стандарту початкової загальної освіти* [7, с. 24].

Проаналізуємо гендерну освітню політику української держави і її відображення у шкільних підручниках відповідно до схарактеризованих періодизацій (Є. Красняков, Т. Дороніна, Я. Кодлюк) і нормативних документів.

Початок 90-х – 1995 рр. характеризувалися тим, що політичні та економічні зміни в Україні після проголошення незалежності (1991) висунули нові завдання щодо реформування державної політики в різних сферах соціального і культурного життя, спричинили, відповідно, і трансформацію гендерної ідеології: держава втратила роль монопольного агента, який формує гендерний контракт, частково зруйнувалась система соціальної та ідеологічної підтримки материнства. Ринкові механізми і ліберальна суспільна сфера сприяли диференціації гендерних норм і практик у різних соціальних прошарках, формуванню нових, гендерних ідеологій та інтерпретацій жіночності й мужності, які суперечили одні одним. Реконфігурація офіційних, повсякденних і нелегітимних правил радянського часу привела до формування нових гендерних контрактів з різними правилами, практиками й ідеологіями. Фактично в країні, де більше сімдесяти років була проголошена рівність чоловіків і жінок, збереглись досить жорсткі соціально-психологічні моделі фемінності і маскулінності, хоча й з певними змінами.

Прийнятий у 1991 р. Закон України «Про освіту» проголосив метою освіти «вільний розвиток людської особистості», яка вважається найвищою цінністю суспільства [6, с. 1]. Закон України «Про освіту» має одну пряму згадку про забезпечення гендерної рівності – в статті 3 «Право громадян України на освіту» зазначено, що «громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин» [6, с. 1].

«Концепція середньої загальноосвітньої школи України» (1991 р.) стала важливим кроком до забезпечення змістової роботи школи [8]. Зокрема, у «Концепції» недоліками радянської системи освіти визнавалося нівелювання особистості учня, відчуження школи від суспільства і національної культури тощо, відтак, завданням освіти визначалась орієнтація на розвиток індивідуальності [8].

Процес зміни змістового наповнення шкільних підручників в Україні впродовж 1991–1995 рр. зумовлений впливом на них суспільно-політичних факторів, особливий наголос при цьому робився на питанні, окресленому межами – «державна освітня політика – наука – шкільна освіта – шкільний підручник».

У дев'яності роки почала відбуватися зміна старої статичної, відтворюючої, репродуктивної моделі освіти, у якій школа як соціальний інститут виступала як консервант існуючої суспільної системи, типу й характеру суспільних відносин, як механізм відтворення застиглих соціальних структур [2].

Важливою віхою у державній гендерній політиці досліджуваного періоду стали парламентські слухання (1995), учасниками яких було розроблено рекомендації «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» [10], серед яких були рекомендації безпосередньо для органів освіти, як-то: з метою формування об'єктивного сприйняття і розуміння питань історії та сучасності жіночого руху, ... розробити стратегію виховання та формування нового світогляду по навчання демократії. Запровадити відповідні навчальні програми, посібники, методичні рекомендації для ВНЗ, технікумів і шкіл [10].

Починаючи з 1996 р., в Україні розпочався період розробки державних стандартів загальної середньої освіти, заміна програм і підручників, введення в них нових курсів і нового матеріалу, і, відповідно, перепідготовка педагогів, без чого неможливі ні зміна самої концепції освіти, ні радикальне оновлення її змісту.

У статті 24 Конституції України (1996) проголошується гендерна рівність. У ній закріплюється рівність конституційних прав і свобод жінок і чоловіків, наголошується, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, *статі*, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Після прийняття закону «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р. [4], українська загальноосвітня школа працює в режимі освітянської реформи, основною метою якої стала громадянська освіта. Однак зміни концептуальних засад освіти й виховання не враховують гендерного аспекту, цінності гендеру в громадянському суспільстві [1, с. 150].

Усунення гендерної різниці в початковій та середній освіті до 2015 року було проголошено на Саміті тисячоліття ООН (2000 р.) одним з найважливіших завдань та цілей розвитку громадянського суспільства [12]. Відтак актуалізувалась проблема не лише гендерного аналізу стандартів освіти, підручників тощо, але й виникла нагальна потреба написання нових, гендерно чутливих підручників і посібників, впровадження яких дасть можливість інтегрувати гендерний підхід в освітню практику, для того щоб дотримуватися принципів гендерної рівності, уникати будь-яких проявів упередженості та дискримінації дітей за статевою ознакою, дифе-

ренціювати вимоги щодо їхнього розвитку, навчання та поведінки на підставі належності до певної статі, створювати умови для максимального розкриття здібностей та інтересів дівчаток і хлопчиків під час педагогічної взаємодії.

Інтегрування гендерного підходу в національний освітній простір закріплюється чинною законодавчою базою, зокрема Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків» (8 вересня 2005 р.) у 5 розділі статті 21 розкриває сутність гендерних ініціатив в освітній практиці таким чином: «Навчальні заклади забезпечують: рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, рівні умови оцінки знань...; підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка; виховання культури гендерної рівності, рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків тощо» [5]. Законом передбачено правове досягнення паритетного становища чоловіків і жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства, створення умов і можливостей для рівної участі обох статей у прийнятті суспільно важливих рішень [5].

Впродовж цього періоду провідну роль відіграє відповідна організація освітнього процесу державою, відбувається створення нових схем і підходів у формуванні гендерного змісту шкільної освіти.

Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням, прийнятим 21 листопада 2012 року, схвалив Концепцію Державної програми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. Водночас Мінсоцполітики розробило концепцію на виконання статті 11 Закону «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Крім того, забезпечення гендерної рівності передбачене Цілями розвитку тисячоліття до 2015 р. Мета Концепції, схваленої урядом – впровадження гендерних підходів в усі сфери життєдіяльності суспільства [11].

Все це зумовило редагування навчальних програм і, відповідно, редагування шкільних підручників.

Українські шкільні підручники першого десятиліття ХХІ ст. значно логічніше та послідовніше побудовані і мають достатньо розгалужений методичний апарат, ширшу ілюстративну базу, переважно зорієнтовані на продуктивну діяльність учнів як під керівництвом учителя, так і самостійно, однак вирішення проблеми гендерно збалансованих підручників обтяжене як негативною спадщиною минулого, так і суперечливою практикою сучасних трансформацій.

При аналізі гендерної освітньої державної політики необхідно зважати на те, що підручник є концентрованим залишком певної освітньої системи, у межах якої він формувався.

Саме такий історико-педагогічний підхід дає можливість глибше зрозуміти закономірності поступового розвитку педагогічних, психологічних і книгознавчих явищ, їх обумовленість соціально-культурними, політичними й іншими факторами, виявити взаємозв'язки, об'єктивно оцінити сучасний стан і з'ясувати загальні тенденції розвитку підручників у їх гендерному вимірі.

Державна політика досліджуваного історичного періоду зумовлювала змістову наповненість підручників (у тому числі й гендерну). Вони були і залишаються одним з найважливіших елементів навчально-методичного комплексу і сутнісним компонентом освітньої системи. Саме підручники найчастіше є першоджерелами з вивчення процесу появи нових підходів до оцінки минулого, формування нових концепцій; саме через підручник впроваджується соціальна практика в шкільне життя, формується світогляд підростаючого покоління, вирішуються освітні й виховні завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзюбак К. М. Проблеми гендерної освіти в загальноосвітніх закладах України / К. М. Дзюбак // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К. : КПЦ «Фоліант», 2003. – С. 148–151.
2. Днепров Э. Д. Новейшая политическая история российского образования / Э. Д. Днепров. – М. : Мариос, 2011. – 472 с.
3. Дороніна Т. О. Теорія і практика гендерної освіти і виховання учнівської молоді в навчальних закладах України (II половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Дороніна Тетяна Олексіївна. – Київ, 2012. – 524 с.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р. № 651-XIV // Освіта в Україні. Нормативна база. – К. : КНТ, 2007. – Вид. 3. – С. 95–119.
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків» (№ 2866 – IV від 8 вересня 2005 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – С. 561.
6. Закон України «Про освіту» (1996, зі змінами і доповненнями 2001). – Харків : Інформаційно-правовий центр «Ксилон», 2002. – 36 с.
7. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Я. П. Кодлюк. – Т., 2005. – 32 с.
8. Концепція середньої загальноосвітньої школи України» (1991 р.) // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992 – № 6. – С. 6.
9. Красняков Є. Формування державної політики в галузі освіти України на загальнодержавному рівні / Є. В. Красняков // Вісник державної служби України. – 2010. – № 3. – С. 19–24.
10. Про реалізацію в Україні положень Конференції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» // Голос України. – 1995. – № 164. – 1 вересня. – С. 3.
11. Про схвалення Концепції Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1002-2012-%D1%80>
12. Саміт тисячоліття ООН (2000) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://futurecenter.in.ua/uncategorized/tsili-rozvytku-tysyacholittya-vid-oon/>